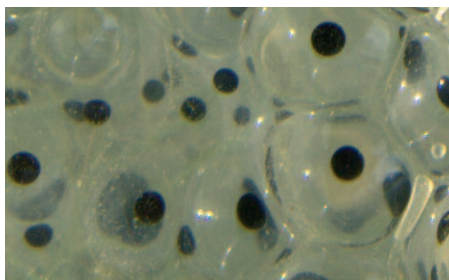

Tuinieren voor amfibieën en reptielen

Hoe maak ik mijn tuin aantrekkelijk voor salamanders, kikkers, padden, hagedissen en (ring)slangen?

Amfibieën (salamanders, kikkers en padden) en reptielen (hagedissen en slangen) hebben een verborgen levenswijze en zijn dus niet gemakkelijk waar te nemen. Toch is er in Nederland bijna geen tuin te vinden waarin geen amfibieën voorkomen. Welke soorten je kunt verwachten is afhankelijk van waar je in Nederland woont én van de ligging van je tuin ten opzichte van natuurterreinen bij je in de buurt (zie tabel 1). Bij het inrichten en onderhouden van je tuin of heemtuin kun je van alles doen om het de herpetofauna (amfibieën en reptielen) naar de zin te maken. Daarover gaat dit artikel.

Edo van Uchelen

Bij het werken in de tuin of de heemtuin kom je ze vanzelf tegen. Soms onder een stuk hout of een stapel stenen, of gewoon in het voorjaar in je vijver: kikkers, padden en salamanders. En als je in de buurt van een natuurterrein woont, dan maak je zelfs kans op ringslangen en hazelwormen. Maar niet elke (heem)tuin is geschikt voor amfibieën en reptielen...

Belang van tuinen voor amfibieën

Tuinen vormen in Nederland een belangrijk en onderschat leefgebied voor amfibieën en soms ook voor reptielen. Op plaatsen waar geschikte voortplantingsplaatsen ontbreken, kunnen tuinvijvers essentieel zijn voor het voortbestaan van populaties van bruine kikker en kleine watersalamander. Tuinen in de buurt van landgoederen waar ringslangen voorkomen, zijn vaak een belangrijk onderdeel van het leefgebied van deze soort, zeker als composthopen aanwezig zijn waarin ze eieren kunnen leggen. Kamsalamanders kunnen vrij gemakkelijk tuinvijvers koloniseren en hier een duurzame populatie opbouwen.

Natuurgebieden zijn in ons land vaak van elkaar geïsoleerd door landbouwgebieden en bebouwing (lees: huizen met tuinen). Anders dan vaak gedacht wordt zijn tuinen,

mits niet al te netjes ingericht, een beter biotoop voor de herpetofauna dan de hedendaagse landbouwgebieden. Door intensivering van de landbouw zijn juist landbouwgronden meestal ongeschikt als verbindingzone. Tuinen kunnen dus een belangrijke functie vervullen als ecologische verbindingzone tussen natuurgebieden.

Vijver voor amfibieën

Amfibieën zijn voor de voortplanting afhankelijk van geschikte voortplantingswateren. Om je tuin aantrekkelijk te maken voor amfibieën is de aanleg van een geschikte tuinvijver een voorwaarde. Een tuinvijver is een poel in het klein en dus geldt bij de aanleg hetzelfde als voor alle andere voortplantingswateren van amfibieën: zoveel mogelijk zon, bij voorkeur niet onder bomen of struiken (bladval), niet dieper dan 60-80

(linkerpagina) Kikkerdril van de bruine kikker. Elk vrouwtje zet in het vroege voorjaar één klomp eieren af. Door het aantal klompen te tellen weet je hoeveel vrouwtjes eieren hebben afgezet. Dit is een maat voor de aanwezige populatie. Bruine kikkers zetten zelden eieren af in poelen met veel watersalamanders, omdat deze de eieren en larven opeten. Als je in april voorzichtig een klomp dril van de bruine kikker opzij schuift dan zie je soms tientallen kleine watersalamanders (die bezig zijn de zich ontwikkelende eitjes te consumeren).

(rechts) Vergissingsparing van bruine kikker en gewone pad. Deze amplexus (omklemming tijdens de voortplanting) levert geen nakomelingen op!

cm, glooiende oever met ondiepe oeverzone, veel water- en zuurstofplanten, geen vissen en bij voorkeur geen pompen of watervallen. Welke amfibieën je in je vijver krijgt, hangt af van de plek waar je woont. Vrijwel overal komen amfibieën voor en de bruine kikker, bastaardkikker, gewone pad en kleine watersalamander weten een geschikte tuinvijver meestal snel te vinden. Als je op een plek woont in de buurt van een gebied waar bijzondere soorten voorkomen, dan kun je ook die in je vijver verwachten. (Zie tabel 1)

Landbiotoop: kleinschalig mozaïek

Amfibieën, uitgezonderd de groene kikkers, leven buiten de voortplantingsperiode op het land. Hier brengen ze verreweg het grootste gedeelte van hun leven door. Behalve een geschikte tuinvijver is dus ook de landhabitat belangrijk. Voor amfibieën, maar ook voor ringslangen en hazelwormen is een (natuur)tuin met een kleinschalig mozaïek optimaal. Denk hierbij aan een wat 'rommelige' tuin met veel afwisseling van begroeide en onbegroeide plaatsen die geleidelijk in elkaar overgaan, zodat een gunstig microklimaat aanwezig is. Kies bij voorkeur voor inheemse planten, struiken en bomen. Deze trekken meer insecten aan (voedsel!). Maak je tuin nooit 'winterklaar' door bladeren en uitgebloeide stengels van planten te ver-

Tabel 1. Overzicht van soorten die regelmatig in verschillende soorten tuinen worden aangetroffen of kunnen voorkomen, mits de soort in de omgeving van nature voorkomt. Legenda: - niet of bij grote uitzondering; + soms of een enkele keer; ++ regelmatig; +++ vaak

Soort	Stadstuin	Tuin buiten de stad	Tuinen nabij natuurgebieden
Alpenwatersalamander	+	++	++
Kamsalamander	-	+	++
Vinpootsalamander	-	+?	+
Kleine watersalamander	++	+++	+++
Knoflookpad	-	-	+
Gewone pad	++	+++	+++
Rugstreeppad	-	+	+
Boomkikker	-	-	+
Heikikker	-	+?	+
Bastaardkikker	+	++	+++
Poelkikker	-	+	++
Meerkikker	-	++	+++
Bruine kikker	++	+++	+++
Levendbarende hagedis	-	-	+
Zandhagedis	-	-	+?
Hazelworm	-	-	+
Ringslang	-	-	+

wijderen. Deze zijn juist van belang voor de overwintering van allerlei ongewervelde dieren. Een dikke laag bladeren isoleert bovendien de bodem, zodat de vorst minder diep in de grond doordringt. De bladeren worden later in het jaar vanzelf weer afgebroken door bacteriën, schimmels en ongewervelden. De aanwezigheid van een dikke strooisellaag is heel erg belangrijk

voor amfibieën en reptielen! Composthopen, bladhopen, houtstapels en stapels stenen of dakpannen verhogen de structuurvariatie van je tuin, hetgeen gunstig is, ook voor kleine zoogdieren en vogels! Onder deze materialen is veel voedsel te vinden (wormen, spinnen en andere ongewervelden), het is er koel en vochtig en dus ook geschikt als schuilplaats en (indien vorstvrij) vaak

Welke soorten komen in mijn tuin voor?

Amfibieën zijn, uitgezonderd de groene kikkers, vrijwel uitsluitend 's nachts actief. Alleen tijdens de voortplantingsperiode zijn enkele soorten ook overdag actief. Als je dus wilt weten welke soorten er in je tuin voorkomen, zul je er 's nachts met een zaklantaarn op uit moeten. In je vijver kun je in het voorjaar vooral 's nachts vaak gemakkelijk amfibieën vinden door rustig de oevers af te zoeken en in het water te schijnen. Op een avond met weinig wind vind je na een regenbui padden en kikkers op het land.

Er is een trucje om overdag gemakkelijker soorten te vinden. Door op veel verschillende plaatsen kunstmatige schuilgelegenheid (dakpannen, stukken tapijt, platte stenen of planken) uit te leggen wordt de inventarisatie gemakkelijker. Amfibieën en reptielen verschuilen zich hier graag onder en liggen dan bovendien letterlijk tussen hun voedsel: wormen, naaktslakken en spinnen. Je vindt ze dan door de materialen om te draaien.

Reptielen liggen, als het niet te warm is, overdag graag in de zon. Zonnende reptielen kun je vinden door rustig langs geschikte randen te lopen en enkele meters vooruit te kijken. Uitgebreide informatie over het inventariseren van amfibieën en reptielen tref je aan in mijn boek 'Praktisch natuurbeheer: amfibieën en reptielen' (Zie kader aan het einde van dit artikel).

ook als overwinteringplek. Niet iedereen is natuurlijk gecharmeerd van een stapel hout of een berg stenen in z'n tuin. In de meeste tuinen is echter wel een rommelhoekje te vinden waar zoiets niet opvalt. Eventueel kun je het geheel aan het zicht onttrekken door er niet bladverliezende inheemse struiken (hulst, taxus) voor te planten, een schutting met klimop te plaatsen of het geheel af te dekken met een laag bladeren of compost.

Overwintering

Amfibieën en reptielen zijn koudbloedige dieren. Dit betekent dat hun lichaamstemperatuur afhankelijk is van de omgevingstemperatuur. In de winter moeten ze dus een vorstvrije schuilplaats opzoeken om te voorkomen dat ze bevriezen. Soorten die op het land overwinteren moeten in de bodem kunnen verdwijnen. Van de algemene soor-

ten kan alleen de gewone pad zichzelf ingraven. De andere soorten gebruiken vaak (verlaten) holletjes van muizen. Ook in kruipruimtes en spouwmuren van huizen kunnen amfibieën vorstvrij overwinteren. Zorg er dus voor dat deze plaatsen toegankelijk blijven. Een geschikte overwinteringsplek moet in de bodem liggen, voldoende vochtig zijn, vorstvrij en buiten het bereik van de hoogste grondwaterstand liggen.

In veel tuinen zijn onvoldoende geschikte overwinteringsplaatsen aanwezig. Behalve een geschikte tuinvijver is het aanleggen van een of meerdere overwinteringsplaatsen het beste wat je kunt doen voor de amfibieën (en eventueel reptielen) in je tuin. Hoe ga je te werk? Kies eerst een beschutte plek in je tuin en graaf hier een flinke kuil van minimaal 80 cm diep. De aarde deponeer je als een ringwal aan de noord- en oostzijde van de kuil

Natuurlijke tuinvijver met geleidelijke oevers, zeer geschikt voor amfibieën. Deze vijver is gemaakt van keileem, dat als een ca. 15 cm dikke laag de bodem van de kuil bedekt. Op deze manier is nergens plastic, beton of ander onnatuurlijk materiaal zichtbaar. In de vijver leeft een grote populatie kamsalamanders. Al vanaf oktober zie ik hier ('s avonds met een zaklamp) de eerste mannetjes in baltskleed. Een gedeelte van de voortplanting vindt al in de winter plaats: in december zie ik de dieren al baltsen en de eerste eitjes vind ik in februari!

(links) Grote steenhoop van veldkeien met veel bloeiende wilde planten. Optimaal als schuilplaats en overwinteringsplek voor amfibieën en reptielen. Ook overwinterende dagvlinders maken gebruik van de steenhoop.

(onder) De bastaardkikker is algemeen en koloniseert gemakkelijk niet te kleine tuinvijvers. Vanaf half mei zijn dan de voortplantingskoren van kwakende mannetjes te horen. Ze produceren een behoorlijk geluid, dat niet altijd door de buren op prijs wordt gesteld.....

(waar de koude wind vandaan komt). Vervolgens vul je de kuil op met flinke stenen, grof puin, oude dakpannen en/of stammen hout. Ook takkenbossen voldoen, maar

deze verteren snel waarna de kuil niet meer geschikt is en opnieuw moet worden opgebouwd. Het materiaal moet tenminste een meter hoog zijn. Dek het geheel af met een dikke laag bladeren of stro en klaar is je overwinteringskuil. Als de grondwaterstand in de winter hoog staat, ga je anders te werk. Graaf je kuil tot net boven de grondwaterstand. Aan de noord- en oostzijde van de kuil leg je een flinke aarden wal aan (hiervoor ook grond van elders aanvoeren).

Voor de rest ga je te werk als hierboven beschreven. In plaats van een overwinteringskuil heb je nu een overwinteringshoop gemaakt, gelegen boven de grondwaterstand.

Tabel 2. Overzicht van de overwinteringsplaatsen van amfibieën.

Legenda: - niet; + soms of een enkele keer; ++ meestal; +++ uitsluitend

Soort	Overwintering op het land	Overwintering in het water
Alpenwatersalamander	++	+
Kamsalamander	++	+
Vinpootsalamander	++	++
Kleine watersalamander	+++	-
Vroedmeesterpad	+++	-
Knoflookpad	+++	-
Gewone pad	+++	-
Rugstreeppad	+++	-
Boomkikker	+++	-
Heikikker	+++	-
Bastaardkikker	++	++
Meerkikker	-	+++
Poelkikker	+++	-
Bruine kikker	++	++

Geen soorten uitzetten

De vroedmeesterpad komt in Nederland van nature uitsluitend in Zuid-Limburg voor. Het is een beschermde soort die op de Rode Lijst staat als kwetsbaar. Ook elders in Nederland komen vroedmeesterpadden voor. Het is een populaire soort bij tuinliefhebbers, mede vanwege de melodieuze roep die vanaf april tot diep in de zomer op warme avonden te horen is. Deze uitgezette populaties blijken het vaak goed te doen in tuinen en parken. Blijkbaar stelt de soort niet zulke hoge eisen. Natuurlijk is het best leuk om deze muzikale padjes in je achtertuin te hebben. Toch is het uitzetten van soorten altijd af te wijzen. Ten eerste is het strafbaar om beschermde diersoorten in je tuin(vijver) uit te zetten. Ten tweede kan introductie het natuurlijk evenwicht verstoren: de geïntroduceerde soort hoort niet in het ecosysteem thuis en kwam er vroeger ook niet voor. Inheemse soorten kunnen door uitzettingen in hun voortbestaan worden bedreigd, niet alleen door concurrentie maar ook omdat door uitzettingen bijvoorbeeld ziektes kunnen worden geïntroduceerd. Trek dus door een goede inrichting van je tuin de soorten uit de omgeving aan en geniet van de spontane kolonisatie van je tuin!

Ringslangen leven van amfibieën. Deze soort wordt, binnen zijn verspreidingsgebied, regelmatig bij tuinvijvers waargenomen. Als er in je omgeving ringslangen voorkomen dan krijg je ze vroeg of laat vanzelf op je terrein als je een aantal poelen hebt met veel amfibieën en als je broeihopen maakt (zie het artikel in het vorige nummer van 'Oase' van Martin Melchers en Hein Koningen). In onze heemtuin heeft nog geen permanente vestiging plaatsgevonden, drie jaar geleden heb ik een keer een vel gevonden en daar is het bij gebleven.

Meer weten over (natuur)beheer voor amfibieën en reptielen?

Mijn boek 'Praktisch natuurbeheer: amfibieën en reptielen' (uitgegeven door de KNNV Uitgeverij) behandelt op eenvoudige wijze maatregelen die van belang zijn voor padden, kikkers, salamanders, hagedissen en slangen. Ook indien je regelmatig vrijwilligerswerk doet in de natuur is het boek een goede investering. Het geeft je meer inzicht in het hoe en waarom van de maatregelen en beschrijft bijvoorbeeld ook hoe je een eiafzetplek kunt maken voor zandhagedissen of een broeihoop voor ringslangen.

Workshop

Ik organiseer samen met Stichting RAVON (Reptielen, Amfibieën en Vissen Onderzoek Nederland) een workshop 'Praktisch natuurbeheer: amfibieën en reptielen'. De workshop gaat over inrichtings- en beheersmaatregelen die van belang zijn voor salamanders, padden, kik-

kers, hagedissen en slangen. Het accent ligt op de meer bijzondere soorten. De workshop behandelt de gangbare inrichtings- en beheersmethodes. Het gaat daarbij om vragen als: Wanneer is het nodig om te begrazen, maaien of plaggen? Hoe leg ik een poel aan? Welke soorten profiteren hiervan en welke niet? Hoe maak ik een bosrand aantrekkelijk voor amfibieën en reptielen? Hoe kan ik de kwaliteit van de habitat verbeteren? Natuurlijk komt ook aan bod hoe de effecten van de maatregelen te monitoren zijn. De workshop is bedoeld voor beheerders van natuurterreinen en (overheids)medewerkers die belast zijn met groenonderhoud. Ook voor particuliere terreinbezitters en mensen met een flinke natuurvriendelijke (heem)tuin is de workshop zinvol. In totaal organiseert RAVON 12 workshops, in elke provincie één. De opzet is sterk gericht op de praktijk. Per provincie wordt de workshop aangepast aan de wensen van de beheerders én de leefgebieden en soorten in de betreffende provincie. De opgedane kennis is dus direct toepasbaar in het eigen terrein. Een vervolgadvis op locatie behoort tot de mogelijkheden. De workshops duren een dag: met een theoriegedeelte 's morgens en een terreinbezoek 's middags. Ongeveer een jaar na de workshops wordt een terugkomdag georganiseerd, waarbij

genomen of geplande beheersmaatregelen, worden (na)besproken. Als afsluiting is er een slotsymposium. Alle deelnemers ontvangen een korte cursushandleiding en het boek 'Praktisch natuurbeheer: amfibieën en reptielen' waarin alle relevante beheersmaatregelen tot in detail staan beschreven. Voor verspreiding van deze kennis binnen de eigen organisatie is een informatiefolder beschikbaar.

Meer informatie over de workshops is te vinden op de website van RAVON: www.ravon.nl. Hier kunt u zich ook inschrijven voor deelname.

Edo van Uchelen is oprichter en eigenaar van Eco Tourist Services. Hij heeft, na een leraaropleiding, biologie gestudeerd aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zijn passies, ecologie en herpetologie (reptielen en amfibieën), brachten hem in zijn vrije tijd naar alle uithoeken van Europa, maar hij beleeft ook nog steeds plezier aan de amfibieën en reptielen in zijn eigen heemtuin in Drente.
Adres: Reeweg 1, 8381 GA Vledder. E-mail: evu@ecotouristservices.nl

Alle foto's (uitgezonderd die van de ringslang) zijn genomen in de heemtuin van de auteur.